

CHKO Železné hory – 20 let pod ochrannými křídly výra velkého

Jan Hubáček, Vlastimil Peřina, Josef Rusňák, Milan Růžička

„Železné hory jsou geologické smetiště na dvorku Českého masivu.“ *(Josef Vachtl)*

„Ten, kdo najde dobré koště na jeho uklizení, získá klíč k rozluštění historie Českého masivu.“ *(Daniel Smutek)*

Reliktní bory s vegetací silikátových skal a drolin jsou typickým biotopem pro horní hrany roklí na mnoha místech CHKO, zejména v údolí řeky Chrudimky. Na snímku PR Strádovské peklo

Foto Zuzana Růžičková

Jedinečnost Železných hor

Neuvěřitelná pestrost geologického podloží na malé ploše Železných hor je ojedinělá v rámci celé Evropy. Je zde možné nalézt zastoupení téměř všech geologických jednotek Českého masivu. Vysoká geodiverzita spolu s členitým reliéfem předurčily i vývoj živé přírody směrem k vysoké různorodosti. To vše, ve spojení s dlouhodobým obhospodařováním krajiny generacemi zde žijících lidí, podmiňuje ve svém výsledku existenci malebné krajiny, která v sobě skrývá množství romantických zákoutí a nenápadných půvabů.

Historie osídlení

První doložené významnější osídlení spadá do posledních staletí před Kristem, kdy zdejší krajinu obývali Keltové. O jejich přítomnosti svědčí rozsáhlé oppidum v Hradišti u Nasavrk se zachovalými archeologickými nálezy a s dodnes patrnou úpravou reliéfu náhorní plošiny, obklopené soustavou valů a příkopů. Pro následné germánské a raně slovanské osídlení bylo typické, že se většina obyvatel

stáhla do zemědělsky příhodnějších nížin. Okolní krajina se vrátila k přírodě bližší formě a zapojila se do stěží prostupného pomezího hvozdu mezi Moravou a Čechami, který byl na několika místech protkán obchodními stezkami. Z hlediska trvalého osídlení má však hlavní význam až středověká vnitřní kolonizace, na níž se podílel benediktinský klášter ve Vilémově. Na severní straně území sehrál obdobnou roli klášter podlažický.

Do utváření krajiny významně zasáhli pánové z Lichtemburka rozsáhlou kolonizací spojenou s těžbou stříbrných rud. Ve 14. století byla již sídlištní síť zahuštěna v podstatě na dnešní úroveň. Během třicetileté války však některé vsi zanikly.

V průběhu 17. a 18. století dotvořily krajinu dominanty barokních kostelů, ale i profánní architektura – šlechtická sídla, poplužní dvory, mlýny, hamry, kovárny a zcela nové typologické stavby, např. sklárny a vápenky. Rovněž se ve své formě ustálila klasická lidová architektura.

Došlo k citelnému odlesnění krajiny v důsledku stavební činnosti a rozvoje průmyslu, přičemž i kvalita porostů zbytkových lesů

Základní údaje

Vyhlášení

27. 3. 1991 vyhláškou MŽP ČR č. 156/1991/91 Sb.

Rozloha podle vyhlášení

284 km²

Nadmořská výška

268–668 m

Maloplošná zvláště chráněná území

1 NPR, 15 PR, 10 PP

Správa CHKO dále spravuje NPR Bohdanečský rybník a NPP Semínský přesyp, které se nacházejí mimo území CHKO Železné hory

Evropsky významné lokality

Běstvína, Boušovka, Hubský–Strádovka, Chrudimka, Slavická obora, Krkanka – Strádovské peklo, Lichnice – Kaňkovy hory

Sídlo Správy CHKO

Náměstí 317, 538 25 Nasavrky

Michael Dalecký, 2011, Datový sklad AOPK ČR

byla velice špatná. To vedlo k zákazu staveb ze dřeva a k vysazování smrkových monokultur – obojí se podstatnou měrou projevilo v tvárnosti krajiny.

Budování průmyslu a dopravní infrastruktury v 19. století mělo za následek stále větší změny v krajině i sídlech, průmyslové stavby se uplatnily jako výrazné krajinné dominanty (např. vápenka v Závratci). V první polovině 20. století přistupují i nové významné stavby, které zásadně pozměnily charakter oblasti – mezi lety 1924 a 1936 byla postavena údolní nádrž Seč s doprovodnými stavbami, která se následně stává těžištěm rozsáhlé rekreační oblasti s velkoplošnou výstavbou chat, hotelů, penzionů a školících zařízení. Jako pozitivní pro vztah zdejších lidí ke krajině lze vnímat skutečnost, že na rozdíl od více než poloviny všech CHKO v České republice nedošlo po 2. světové válce v Železných horách k odsunu původních obyvatel.

Společenské změny po roce 1948 však dolehly i na zdejší krajinu. Scelování ploch přineslo razantní změny ve způsobu zemědělského hospodaření, často s neblahým dopadem na přírodu. Dochází k celkové změně psychologické vazby obyvatel na krajinu i sídla, a tím se postupně mění i urbanismus a architektura obcí.

Vyhlášením CHKO v období krátce po obratu ve vývoji společnosti v roce 1989 byl dán základ pro ochranu a postupnou obnovu hodnot přírody a krajiny. Dvacet let její existence přineslo v tomto směru mnoho pozitivního, řada úkolů zejména v oblasti šetrného hospodářského využívání krajiny i nadále přetrvává.

Český fenomén chalupaření znamená záchranu pro mnoho staveb lidové architektury.

Foto Vlastimil Peřina

Učebnice geologie pod otevřeným nebem

Nejstarším geologickým útvarem je starohorní Podhořanské krystalinikum v severozápadní části CHKO. Na tuto jednotku navazuje v průběhu hlavního Železnohorského hřbetu přes oblast zříceniny hradu Lichnice až ke Sloupnu a Studenci Ohebské krystalinikum. Hlavními horninovými typy tu jsou různé druhy migmatitů, ortorul a pararul. Jihozápadní hranici obou jednotek vymezuje poruchové pásmo, železnohorský zlom, podél něhož byly v třetihorách Železné hory vyzdviženy.

Největší rozsah v území CHKO zabírají hlubinné vyvřeliny Železnohorského plutonu (Nasavrckého masivu). Před 290 až 360 miliony lety magma vniklo do prostoru střední a jižní části Železných hor. Složité chemické a tlakové procesy vytvořily pestrou škálu typů hornin – od světlých žul (granitů a granodioritů), např. u Křižanovic, přes tonality k tmavým gabrům. Červeně zbarvené permské usazeniny lze najít v okolí Kraskova. Podél jihozápadního okraje CHKO se táhne úzký pás se sedimenty druhohorního křídového moře, tzv. Dlouhá mez. Od Chotěboře a Libice nad Doubravou až ke Třemošnici leží křídová pánev, tektonicky dělená na řadu ker. Vyskytují se zde pískovce, slepence a slínovce, které ve svých vrstvách obsahují přirozené, přírodně filtrované akumulace podzemních vod. Zásobují města a obce regionu pitnou vodou. Rovněž severovýchodní okraj CHKO je utvářen křídovými sedimenty.

Čtvrtohory jsou zastoupeny mělkými pokryvnými útvary: říčními štěrkopísčitými terasami, kamennými sutěmi a svahovými hlínami, údolními hlinitopísčitými náplavy řek a potoků. Biologicky významné jsou i místní polohy rašelin a slatin.

V minulosti se na území CHKO těžily nerostné suroviny jako rudy železa, mědi a zinku, dále uran, fluorit, baryt, vápenec a zejména celá škála stavebních kamenů. Dnes jsou v činnosti pouze dva kamenolomy.

Lomařská a hornická činnost poznamenala reliéf CHKO řadou opuštěných lomů a pozůstatků podzemní těžby. Vesměs se jedná o menší, ekologicky neškodné změny terénu. Pouze u Licoměřic se haldy a kyselé důlní výtoky z uzavřené šachty na uran staly rizikovými, a proto byla u Lichnice CHKO zřízena úprava vod. Podobně jsou sanovány i důlní vody ze štol u Běstvíny (historická těžba fluoritu a barytu). K rizikovým geofaktorům patří též několik historických sesuvů na jihozápadních svazích Železných hor.

Hlavní krajinnou dominantou CHKO je Železnohorský hřbet, který se na jihozápadě strmě zvedá z Čáslavské kotliny a Chotěbořské pahorkatiny. Nejvyšším místem je kopec Vestec (668 m n. m.).

Flóra a vegetace

CHKO spadá do fytogeografického okresu Železné hory, který je tvořen dvěma podokresy: Sečskou vrchovinou (většina území leží v nadm. výšce 400–600 m) a Železnohorským podhůřím v nadm. výšce 200–560 m.

Vegetační kryt Sečské vrchoviny byl před příchodem člověka tvořen převážně bučinami a bukojedlinami, kdežto v Železnohorském podhůří se rozkládaly hlavně jedlové a bikové doubravy. Oba podokresy mají společné jen jediné společenstvo, as. *Stellario-Alnetum*, které však tvoří je nepatrný zlomek vegetace podél toků. Odlišnost vegetace Sečské vrchoviny a Železnohorského podhůří je zřejmá i v nelesních společenstvech (např.

ovsíkové louky jsou omezeny prakticky jen na podhůří). Pro oblast s nižší nadmořskou výškou jsou typické dubohabřiny, lužní olšiny, z nelesní vegetace stepní louky a slatinné louky. Potenciální přirozenou vegetaci Železných hor tvoří v oblasti krystalinika bikové a květnaté bučiny a suťové lesy.

Na území CHKO je registrováno přes 1 200 druhů vyšších rostlin, z toho asi 1 000 druhů domácích, tj. druhů přirozeně se vyskytujících; 170 druhů je uvedeno v *Červeném seznamu ohrožených rostlin ČR*.

Mezi významné taxony Železných hor patří např. vrba borůvkovitá, mečík střežovitý, prstnatec bezový, hořec hořepník, suchopýrek alpský a kosatec sibiřský.

Fauna

V CHKO byl zaznamenán výskyt 139 zvláště chráněných druhů živočichů (20 bezobratlých, 119 obratlovců). Výskyt vzácných druhů živočichů je závislý především na stavu jejich biotopů. V nelesních biotopech mají mimořádný význam společenstva mokřadních zrašeliněných luk, podmáčených prameništů či drobných vodních ploch, roztroušených po celém území Železných hor. V lesních biotopech pak společenstva zachovalých bučin a suťových lesů v údolí řek a větších potoků. Významná jsou také společenstva skalních výchozů a skalních stepí především v kaňonu řeky Chrudimky a v NPR Lichnice – Kaňkovy hory. Na západě CHKO jsou zoologicky zajímavé lokality vázány na suché stráně v oblasti Dlouhé meze.

Z koryšů je zaznamenán doposud místně hojný výskyt raka říčního, který osidluje větší (řeka Doubrava) i menší vodní toky (Cerhovka, Dlouhý potok, Lovětinský potok, Zlatý potok).

Z malakofauny patří k pozoruhodným druhům praménka rakouská, vázaná na drobná prameniště s čistou vodou (PP Na Obůrce). Pro suchozemské měkkýše je nejvýznamnější lokalitou PR Oheb a také kaňon řeky Chrudimky, kde přežily z chladnějších dob některé montánní druhy.

Bioindikační hodnotu má i druhová pestrost vážek (na území CHKO žije nejméně 38 druhů). K vzácným patří šidélko kopovité, vážka jasnoskvrnná, šidlo sítinové či vážka jasnoskvrnná.

Druhově nejpestřejší fauna motýlů s denní aktivitou žije v CHKO na vlhkých loukách ve zvláště chráněných územích. Tyto biotopy hostí řadu vzácných druhů. Na vlhkých zrašeliněných loukách žije např. hnědásek rozrazilový, modrásek bahenní, modrásek ušlechtilý či ohniváček modrolehý. Z hlediska výskytu denních motýlů jsou hodnotné též výsušné louky na Dlouhé mezi (např. v okolí zříceniny hradu Lichnice), kde žije mj. okáč šedohnědý, bělásek hrachorový či soumráčník skořicový.

U brouků byla největší druhová pestrost zjištěna v lesních biotopech, zvláště pak v zachovalých bučinách s přirozenou, věkově a druhově strukturovanou skladbou a s podílem přestárých stromů na dožití. V několika lokalitách byl v posledních letech dokladován výskyt páchníka hnědého.

Na území CHKO byly v posledních letech zaznamenány pro Českou republiku, případně pro Čechy, prvně nalezy, a to několika taxonů ze skupin blanokřídlého a dvoukřídlého hmyzu.

Mezi ochrannými důležitými aspekty ichtyofauny patří početný výskyt vranky obecné v Doubravě a Chrudimce a časté nálezy mi-hule potoční v jejich přítocích.

Z území CHKO je známo 15 druhů obojživelníků, ke vzácnějším patří blatnice skvrnitá, čolek velký, kuňka obecná, ropucha zelená či skokan ostronosý. V NPR Lichnice – Kaňkovy hory žije silná populace mloka skvrnitého.

Plazy lze nalézt v nejrozmanitějších typech biotopů na celém území CHKO, celkem se zde vyskytuje sedm druhů. Na okrajích lesa a lesních pasekách žije zmije obecná, mezi vzácné druhy nelesních biotopů patří užovka hladká. Potkávána je pravidelně v otevřených biotopech na horní hraně údolí řeky Chrudimky.

V oblasti CHKO je z období posledních dvaceti let známo nebo se předpokládá hnízdění 133 druhů ptáků. Ve starších rozsáhlejších lesích hnízdí několik párů čápa černého, v bučinách je častý výskyt holuba doupňáka, lejska malého a lejska černohlavého. Výr velký, jehož má CHKO ve svém logu, osidluje lokality se skalními výchozy na hlavním Železnohor-

ském hřbetu a na strmých svazích údolí řeky Chrudimky. Ve Slavické oboře byl mezi hnízdícími druhy zjištěn mimo jiné krutihlav obecný a strakapoud prostřední, v nedávné minulosti i sýček obecný a lelek lesní. Hodnotnou ornitologickou lokalitou je např. PR Strádovka, PR Hubský, PR Mokřadlo nebo rybník Stavenov, kde se pravidelně zdržuje i orel mořský a nepravidelně orlovec říční, za tahu i volavka bílá. Na vodních tocích se v CHKO vyskytuje ledňáček říční či skorec vodní.

V posledních dvaceti letech žilo na území Železných hor 54 druhů savců. Hojně jsou zastoupeni letouni, jichž bylo zaznamenáno 15 druhů. Mezi ty časté patří netopýři velký, vodní a černý a vrápenec malý. Na vodních tocích a rybnících v CHKO je celoplošně zaznamenáván výskyt vydry říční.

Ohlédnutí za dvacetiletou existenci CHKO

Za nejvýznamnější úspěchy za dvacet let existence CHKO je možné označit například snížení plochy orné půdy v erozně nejexponovanějších lokalitách, zvýšení podílu trvalých travních porostů udržovaných pastvou hospodářských zvířat nebo podstatné zvýšení minimálního zůstatkového průtoku v řece Chrudimce pod Křižanovickou přehradou v prostoru PR Krkanka a PR Strádovské peklo. Dědictvím historického využívání lesů je vysoké zastoupení smrku ztepilého, který má v současnosti v lesích v dřevinné skladbě zastoupení 72 % oproti přirozeným 22 %, a to i přes soustavnou podporu výsadb druhů přirozené druhové skladby.

Správa CHKO může cíleně ovlivňovat zejména území maloplošných zvláště chráněných území. V řadě z nich disponuje jako správce státního majetku právy vlastníka pozemků. Soustavnou péčí se podařilo například stabilizovat populace zvláště chráněných druhů rostlin na unikátních slatinných loukách v PR Zlatá louka, obnovit pastvu ovcí a krav v prostoru PR Zubří nebo díky ochranným podmínkám umožnit rozvoj přirozených korytotvorných procesů řeky Doubravy v PR Svatomariánské údolí. V případě lesních rezervací je třeba zmínit podstatné rozšíření ochranného pásma PR Polom z dřívějšího 50 m širokého pásu po obvodu rezervace na území o celkové rozloze 55 ha. Milníkem bylo i díky uzavření dohody se státním podnikem Lesy ČR vyhlášení oblasti lesů ponechaných samovolnému vývoji v prostoru Lovětínské a Hedvikovské rokle v NPR Lichnice – Kaňkovy hory na ploše o rozloze 85 ha.

V posledních několika letech zajišťuje Správa CHKO prostřednictvím Programu správy státního majetku a Programu péče o krajinu kosení na přibližně 100 různých lokalitách o celkové ploše 85 ha a pastvu na pěti plochách o celkové rozloze 14 ha.

Po vstupu České republiky do EU proběhl v rámci přípravy soustavy chráněných území Natura 2000 podrobný biomonitoring území. Následně bylo sedm území v CHKO zařazeno do seznamu evropsky významných lokalit.

Patříčná pozornost je věnována i památným stromům. Ty rostou v Železných horách s několika málo výjimkami v intravilánech obcí. Šest z nich se pyšní obvodem více než

Hřib královský je skutečně majestátní houbou. Skutečnost, že se v rámci celé České republiky vyskytuje velice vzácně, jej řadí mezi kriticky ohrožené druhy. V CHKO roste na jediné lokalitě na hrázi rybníka pod starými duby, s jejichž kořeny vytváří mykorhizu.

Foto Pavel Brůžek

Nejmenší evropský pták králíček obecný patří v CHKO k častým druhům osidlujícím i hojně rozšířené smrkové monokultury. V oblasti se vyskytuje celoročně, jeho potravu tvoří výhradně hmyz.

Foto Michal Pešata

Skalní defilé se zříceninou hradu Oheb nad hladinou Sečské přehrady

Foto Zuzana Růžicková

Překryv druhohorních pískovců přes prvohorní křemence v PP Na skalách

Foto Archiv Správy CHKO

700 cm, u třech je to pak 900 a více cm. Klokočovská lípa s odhadovaným stářím 1 000 let patří k nejstarším stromům v Čechách.

Z činností, které jsou pro pracoviště Správy CHKO specifické a na něž se systematicky zaměřuje, lze jmenovat budování vodních tůň s cílem podpořit populace obojživelníků a dalších skupin organismů vázaných na tento typ biotopu, dále i na průzkum výskytu krajových odrůd ovoce a jejich opětovné vnášení do krajiny prostřednictvím nových výsadeb. Z aktuální činnosti pracoviště lze zmínit snahu o řešení poškozování mladých lesních porostů neúměrně rozmnoženou mufloní zvěří nebo přípravu revitalizace dolního toku potoka Barovka.

Podstatnou součástí agendy Správy CHKO tvoří snaha o udržení estetických hodnot krajiny prostřednictvím ochrany krajinného rázu.

Významná je spolupráce s veřejností

CHKO od svého vzniku spolupracuje s obcemi a mikroregiony, neméně důležitými partnery jsou i informační turistická centra. Jedná se především o spolupráci konzultační a poradenskou, kdy již při přípravách turistických produktů lze ovlivnit využití území a usměrnit návštěvníky CHKO.

V oblasti zajištění péče o vybrané lokality Správa CHKO dlouhodobě rozvíjí spolupráci s neziskovými organizacemi (ZO ČSOP Nasa-vrky a Chotěboř, občanské sdružení Centau-rea, Daphne ČR, Společnost přátel Železných hor) a nezapomíná ani na spolupráci s odbornými a vědeckými institucemi, především s muzei a odbornými školami. V rámci spolupráce se Střední školou zemědělskou a Vyšší odbornou školou Chrudim zajišťuje odborné praxe pro studenty.

Terénní informační systém je zajišťován zejména prostřednictvím naučných stezek. Některé z nich přímo provozuje a udržuje, na realizaci ostatních se případně podílela či podílí formou odborného poradenství. Podél toku Chrudimky vede dálková vlastivědná stezka *Krajem Chrudimky* o celkové délce 82 km. Z této stezky, která míří od pramenů Chrudimky u Filipova do Chrudimi, lze v Seči navázat na další vlastivědnou stezku *Krajem Železných hor*.

Ve vztahu k lidem, kteří v oblasti žijí, je pro pracovníky Správy pomyslnou metou jejich činnosti dosažení situace, kdy bude CHKO vnímána jako instituce přispívající k ochraně jejich domova.

Autoři pracují na Správě CHKO Železné hory a v krajském středisku Pardubice

SUMMARY

Hubáček J., Peřina V., Rusňák J. & Růžicka M.: The Železné hory/Iron Mountains Protected Landscape Area – Twenty Years under Protective Eagle Owl's Wings

Due to diverse geological processes, the Železné hory/Iron Mountains are really unique. Across the whole Europe, a similar region harbouring a plenty of geological units within the single small area, can be hardly found. They include picturesque landscape with a distinct fault range, deep valleys, floodplains, with a mosaic of forest, grassland, fish pond and small human settlement patches. In the Železné hory/Iron Mts., the remarkable habitat heterogeneity has caused the high flora diversity. From a point of view of wild animal occurrence, remnants of primary forests in the Chrudimka River valley, namely the Oheb, Krkanka and Strá-

dovské peklo Nature Reserves, the Polom Primary Forest Nature Reserve respectively, where some insect species indicate that the fir-beech forest has been occurring there at least for some centuries. For protecting the most valuable sites in the Železné hory/Iron Mts., 26 small-size Specially Protected areas were step by step established. The most extensive of them, the Lichnice – Kaňkovy hory National Nature Reserve covering 343 hectares maintains well-preserved beech, relic pine and stone debris forest communities. The Protected Landscape Area (PLA) Administration uses for nature and landscape management various European Union and national subvention programmes/subsidiary schemes. The measures aim at maintaining and improving the PLA's conservation status, both on public and private lands. Activities carried out by the PLA Administration are very diverse, focusing on the whole landscape, forests, grasslands and brooks as well as on the individual trees or wild animals or geologically or geomorphologically remarkable sites.